

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ ВИДАВНИЧО-ПОЛІГРАФІЧНОЇ СПРАВИ (XX – поч. XXI ст.)

У роботі досліджено процес формування термінології видавничої справи та поліграфії впродовж XX – поч. XI ст. Виокремлено основні етапи становлення термінології як системи зазначеної галузі. Розглянуто спеціальні назви, залучені з інших наукових та технічних галузей, що у сфері видавничої справи і поліграфії дістали нове термінологічне значення унаслідок зовнішньосистемної, міжсистемної та внутрішньосистемної полісемії. Схарактеризовано явище синонімії, поширене в українській видавничій термінології, основні способи термінотворення (лексико-семантичний, морфологічний і синтаксичний); відзначено залучення греко-латинських афіксів та елементів у процесі термінотворення.

Ключові слова: термінологія видавничої справи та поліграфії, етапи формування термінології, системна організація термінології, явище полісемії, синонімія в термінології, способи творення термінів.

Cheremska O., Khodarieva I. Stages of the Formation of the Terminology of the Publishing and Printing Business (XX-early XXI centuries). *The paper examines the process of forming the terminology of publishing and printing during the 20th and early 21st centuries. The main stages of the formation of terminology as a system of the specified field under the influence of extralinguistic factors are singled out and characterized: the beginning of the 20th century. – 1930s (formation of terminology based on native language); the second half of the 1930s – 1970s (convergence with Russian publishing terminology), 1980s – 1990s (development and replenishment of publishing and printing terminology with various branch terms); the beginning of the 21st century (dynamic update of publishing and printing terminology).*

It has been established that publishing and printing terminology is today a complex set of multi-branch terms represented by appropriate units. It reflects the changes that the publishing and printing industry has undergone at the turn of the century: changes in the organization of the publishing and printing process and its stages; reorientation of the publishing business to market functioning mechanisms; redistribution due to dynamic computerization of the primary technological operations between the publishing and printing spheres; the appearance of new publishing products with modified typological features. The special names borrowed from other scientific and technical fields, which have acquired a new terminological meaning in publishing and printing due to external, inter-system and intra-system polysemy, are considered. The phenomenon of synonymy, widespread in Ukrainian publishing terminology, and its manifestations are noted.

It was established that special names that arose due to the narrowing or reinterpretation of the original meaning are formed in a lexical-semantic way. Creation of new terms is also carried out by prefixing, suffixing, and adding bases, i.e. morphologically. The most significant number of terms in the research field arose due to the syntactic method of term formation, which had a complex structure – two-, three- and four-component word combinations. Thus, the analysis of the publishing and printing business terminology showed that it has a complex and heterogeneous character. The main methods of term formation are lexical-semantic, morphological and syntactic. In many cases, Greek-Latin affixes and elements are involved in the term formation process, which indicates the international nature of terminology and the globalization of modern scientific and technical knowledge.

Keywords: *terminology of publishing and polygraphy, stages of terminology formation, systematic organization of terminology, phenomenon of polysemy, synonymy in terminology, lexical-semantic way of creating terms, morphological way of creating terms, syntactic way of making terms.*

Вступ

Актуальність пропонованої розвідки полягає у виявленні загальних тенденцій функціонування та нормування термінологічного корпусу лексики видавничо-поліграфічної галузі, що зумовлено стрімкою модернізацією та комп'ютеризацією редакційно-видавничого процесу, а також зростанням вимог до якості видавничої, друкованої та пакувальної продукції. Наявні мовознавчі студії присвячені історії формування термінологічної лексики видавничо-поліграфічної справи, дослідженню чинників семантичного розвитку лексики книгодрукування, виявленню особливостей формування і функціонування української друкарської термінології як ремісничо-виробничої прототерміносистеми, сформованої упродовж XVI–XVII ст. Важливим, на наш погляд, є дослідження термінолексики видавничо-поліграфічної галузі в контексті увиразнення етапів її формування, інтенсивного збагачення та нормування. *Метою пропонованої статті* є з'ясування особливостей функціонування термінолексики видавничо-поліграфічної галузі в сучасний період, що сприятиме її ефективному використанню. Досягнення мети передбачає виконання таких завдань: 1) визначити стан і статус відповідної термінології; 2) з'ясувати природу походження термінів досліджуваної галузі; 3) виявити та простежити динаміку основних тенденцій у сфері термінотворення та терміновживання.

Різним аспектам дослідження галузевих терміносистем присвячено праці Л. Боярової, А. Д'якова, А. Загнітка, Т. Кияка, І. Кочан, З. Куделько, Г. Наконечної, В. Пілецького, Т. Панько, Н. Родзевич, Л. Симоненко та ін. Історія формування і функціонування української друкарської термінології була предметом ґрунтовного розгляду в працях Е. Огар, М. Процик, М. Тимошика та ін. Так, у працях Е. Огар досліджено українську друкарську термінологію кінця XVI – першої половини XIX століть, оскільки саме на цей період припадає становлення та функціонування фахової термінології (Огар, 1996; 2000; 2002). Сучасна видавнича термінологія стала об'єктом дослідницької діяльності М. Процик (Процик, 2004а, 2004б; 2006). Видавничо-поліграфічну термінологію систематизовано в працях М. Тимошика: схарактеризовано не лише розвиток друкарства, а й привернуто увагу до професійної мови відповідного періоду (Тимошик, 2003).

Проблеми видавничо-поліграфічного термінотворення висвітлені в працях Д. Василюшин, С. Гунька, Б. Дурняка, В. Запоточно-го, А. Крижанівської, О. Мельникова, М. Медведь, Т. Михайлової, В. Партика О. Сокол та ін. Однак питання функціонування термінів видавничо-поліграфічної галузі, їх структурні особливості з'ясовані, на наш погляд, недостатньо та потребують більш докладного аналізу й систематизації з огляду на дискусійність цієї проблеми в контексті сучасної глобальної комп'ютеризації та діджиталізації суспільства. Це зумовлено необхідністю ефективної комунікації фахівців галузі та безперечною важливістю якісного понятійно-термінологічного апарату, який перебуває на стадії оновлення.

Методи дослідження

У реалізації поставленої дослідницької мети задіяні загальнонаукові методи *спостереження, індукції і дедуції, узагальнення, функціональний, системно-структурний*, що уможливили фіксацію й наукову експлікацію термінолексики видавничо-поліграфічної галузі, скеровували напрям мисленневих операцій від виявлення окремих ознак функціонування термінолексики до узагальнень їхніх характеристик та сучасних тенденцій, що впливають на формування термінологічної системи галузі. Серед власне лінгвістичних методів основними є *метод типологічного аналізу* (для типологізації термінів за певними критеріями); *описовий метод* (для загального аналізу,

систематизації термінів); *метод суцільної вибірки* мовного матеріалу. Застосування вказаних методів дало змогу проаналізувати характерні тенденції формування термінологічної системи видавничо-поліграфічної справи.

Виклад основного матеріалу

Термінологія видавничої справи і поліграфії своїми джерелами сягає друкарської термінології початку ХХ ст. Це період напрацювання теоретичних засад розвитку української науково-технічної термінології (Наконечна, 1999: 9–18; 54–55). Спадкоємний зв'язок, сформований упродовж століть, підтверджується функціонуванням у сучасній українській мові термінів, значення яких і дотепер відомі видавцям та поліграфістам: *верстат, видання (видати), візерунок, глава, друк, друкарня, друкарська форма, друкування, екземпляр, колонцифра, матриця, пагінація, складання, таблиця, форма, шрифт* та ін.

Для початкового етапу формування терміносистеми видавничої справи характерним було творення термінів на власнемовній основі. Як зауважує М. Процик, цей період, «у зв'язку з розвитком бібліології, а також друкарської техніки і технології, став одним з найвагоміших в історії становлення терміносистеми видавничої справи» (Процик, 2004b: 160). Таку тенденцію можемо спостерігати, аналізуючи лексикографічні праці 20–30-х років ХХ ст.: «Російсько-український словничок ремесл, професій та підприємств» Івана Жигадла, виданий Центральним статистичним управлінням (Харків, 1925); «Словник технічної термінології з російським покажчиком М. Дармороса» (1927), «Російсько-український технічний словник» Віктора Дубровського (Київ, 1926); «Словник технічної термінології. Комунальне господарство (Проект)» Костя Туркала і Володимира Фаворського (Київ, 1928), «Словник технічної термінології (загальний)» Івана Шелудька і Тодоса Садовського (Київ, 1928). У цих лексикографічних працях уперше з'являється тематична група назв фахівців і підприємств видавничої та друкарської справи, видавничо-друкарські терміни подано з позначкою *тип.* (типографське). Як зауважує І. Кочан, «Словники інженера І. Шелудька – це своєрідне дзеркало тогочасних досягнень термінографічної практики. Провідною засадою названих словників автор уважав потребу наблизити термінологію до мови народної,

а тому "по змозі подає свої проекти на чужомовні терміни"» (Кочан, 2010: 103). Оцінюючи словники І. Шелудька з позицій ХХІ століття, І. Кочан наголошує, що вони є актуальними і сучасними й дотепер, адже кожен термін до входження в словниковий реєстр проходив відповідні етапи відбору: складання реєстру словника на основі опрацювання фахової літератури, живої народної мови; розгляд кожного терміна на засіданнях секції, відбір найбільш вдалого, який би найточніше позначав те чи те технічне поняття, був продуктивним (Кочан, 2010: 103).

Оригінальним є «Словник технічної номенклатури. Мануфактурні виробництва (Проект)» професора Федора Лоханька (1928), у якому велике значення надавалося новотворам. Словникові статті саме цього видання містять позначку *N.* – *новотвір*, у ньому зафіксовано терміни, що належать до терміносистеми поліграфічної справи, а також номінації, спільні для поліграфії і видавничої справи (Процик, 2004а). У зазначених джерелах представлено терміни друкарства та видавничої справи, утворені за українськими словотвірними моделями: *папірня, брошурувальня, оправня, шрифтарка, плянтування, хуткодруківний (апарат), пофарблення, ритівник, рисочка (дефіс), тискачі, проміжок, главиця, капітеля, копірувалька, складовина, точкування, перецифрування сторінок, височінь літери, друкарницьке майно, світляр (фотограф,) шво* та ін. Із наведених найменувань в окрему групу можна віднести термінологічні одиниці *папірня, брошурувальня, оправня*, що об'єднані спільною семою 'місце, де щось виробляється'. Такі слова часто трапляються в словниках Інституту української наукової мови, їх вважають новотворами технічної термінології 20-х років, які мали народномовну основу, але творилися за запозиченою із західнослов'янських мов словотвірною моделлю.

Однак процес пошуку таких термінів не був легким. Аналізуючи перекладні термінологічні словники, які в ту пору переважали, натрапляємо на численні варіанти термінологічних одиниць досліджуваної підсистеми. У лексикографічних працях 20-х рр. ХХ ст. спостерігаємо такі явища варіативності: *абзац – відступ (уступ), граверная мастерская – ритовня, гравірувальня, гравірувальна робітня; заплечик – плічко, заплечина; исправление – виправа, виправляння; калька – прозорівка, калька; контур – обрис, контур; метка – (по)значка, мітка; монотип – буквовивалька, монодрук* тощо.

Варто зауважити, що в окремих працях, зокрема в «Словнику технічної термінології», у лексикографічному описі з'являється вказівка на унормованість терміна, подана в дужках за допомогою скорочення (ТТ), яке означає, що термін затверджено Технічно-термінологічною комісією при департаменті освіти МНО.

Подекуди, як наприклад, у В. Фаворського «Словник механічної термінології. Ч. I. Силові: проєкт» (К., 1929), для кожного терміна подано синонімічні еквіваленти в українській мові із посиланням на джерела, із яких вони взяті. Із огляду на зазначене, період 20-х – початку 30-х років можемо вважати найбільш продуктивним і з погляду наукових підходів до систематизації різногалузевих терміносистем, і з погляду їх унормування.

Однак із 1933-го року почалося цілеспрямоване усунення з ужитку українських термінів і серед них – термінів видавничої справи: *вигин* (замінено на *згин*), *гніт* (замінено на *прес*), *перевіряння* (замінено на *перевірка*), *письмівка* (замінено на *курсив*), *скородруківний* (замінено на *скоропечатний*), *робітня* (замінено на *майстерня*), *папірня* (замінено на *паперова фабрика*). Вилучено не лише слова, а й знищено, за наказом Пленуму ЦК КПРС 1933-го року, понад три тисячі українських книжок. Унаслідок цього українську термінологію було максимально наближено до російської (Українська мова..., 2005).

Починаючи із середини 30-х років ХХ ст., формування української видавничої термінології відбувалося в напрямі зближення з російською видавничою термінологією. Вилучення з ужитку українських видавничих термінів започатковано випуском «Виробничого Термінологічного Бюлетеня» (К., 1935), у передмові до якого наголошено, що оскільки «творення української термінології було спрямоване на фальсифікацію української мови і водночас на відрив української мови від російської способом запровадження вигаданих слів, діалектизмів, застосування слів у іншому значенні замість слів спільних з словами в російській мові», усі термінологічні словники підлягають переробленню й виправленню (Виробничий..., 1935: 5). До «найбільше засмічених словників» автори видання зарахували саме «Словник Виробничої Термінології» (1931), виданий у Харківському видавництві «Радянська школа», зазначаючи, що Словник містить 40–50 відсотків слів (гнізд), які треба було «переробити і виправити», замінюючи інтернаціональними та іншомовними термінами. Саме так

терміни, які походять з живої української мови, замінено запозиченими, співзвучними з російськими: *коректура* (замість *коректа*), *пунктир* (замість *кранчак*, *точкування*), *набір* (замість *складовина*) та ін. У 50 – 70-х рр. XX ст. українська лексикографія ґрунтувалася на такому ж підході. «Короткий російсько-український словник поліграфічних і видавничих термінів» (1969) В. Бови і М. Доломіно є яскравою ілюстрацією таких тенденцій: *верстка – верстка*, *концевая полоса – кінцева полоса*, *листаж – листаж*, *набор – набір*, *пробел – пробіл*. Лише у 80-х роках XX ст. видавничо-поліграфічні терміни окремою підсистемою з'явилися на сторінках наукових, навчальних і періодичних видань (Медведь, 2013: 181–182).

Зауважмо, що наприкінці 80-х – у 90-ті роки XX ст. ситуація в історії української літературної мови кардинально змінюється. Українська мова набула статусу державної, розширилися сфери функціонування її літературного варіанта, що призвели до змін на всіх її рівнях. У лексичній системі зокрема, з одного боку, відбулося переміщення на периферію словникового складу української літературної мови значної кількості слів на позначення старої суспільно-політичної, економічної системи, з іншого, – «відновлення вживання тих слів, що були тенденційно вилучені з української мови та віднесені на периферію словникового складу з позначками *застаріле*, *діалектне*, *книжне*» (Муромцева, 2013: 65–66).

Наприкінці XX – на початку XXI ст., у період комп'ютеризації видавничо-поліграфічних процесів, відбувається розбудова видавничої термінології. Унаслідок переоснащення технічного видавництва і друкарських підприємств виникла значна кількість нових технічних понять і термінів, стрімко зростає кількість спеціальних термінів (*настільні редакційно-видавничі системи*, *оцифровані шрифти*, *процесор*, *сервер*, *сканер*, *твейджер*, *інтернет-видання*, *комп'ютерна коректура*, *факс* та ін.).

Упродовж цього часу видавничо-поліграфічна термінологія поповнилася, зокрема, й термінами зі сфери фінансів (*валютизація*, *венчурний*, *грант*, *диверсифікація*, *дотація*, *євро*, *кліринг*, *консорціум*, *ліміт*, *рамбусування*, *рефінансування*, *санація*, *спонсорування*, *тонізація*, *трансфер*, *чартист* та ін.); юриспруденції (*офшор*, *рейдерство*, *чартер* та ін.); економіки й бізнесу (*айстопер*, *антидемпінг*, *аудит*, *бізнес*, *бізнес-план*, *дилер*, *дотація*, *інвестиції*, *інвестування*, *інфляція*,

лізинг, логістика, маклер, макропоказник, макропрогноз, маркетинг, менеджмент, оренда, прайс-лист, проциклічний, рентабельність, рецесія, сертифікація, стагнація, співфінансування, тендер, холдинг та ін.). Із галузі мистецтва та реклами запозичено *бестселер, графіті, дизайн, дизайнер, кавер-версія, постер-трансформер, стікер, трилер, шелтокер* та ін. З хімічної галузі увійшли терміни, пов'язані з виробництвом та властивостями паперу, друкарських фарб, фотоматеріалів, лаків (*ламінування, трепінгування*, та ін.) (Лазановський, 2010; Нові слова..., 2008; Медведь, 2013). Варто зауважити, що терміни, залучені з інших терміносистем, подекуди зазнали звуження або переосмислення вихідного значення, тобто утворені лексико-семантичним способом.

Продуктування нових термінів відбувається також шляхом префіксації та суфіксації, тобто морфологічним способом (*вальцювання, відблиск, екранування, європеїзувати, желатинування, заставка, знежирення* та ін.). Варто відзначити, що характерною особливістю досліджуваної термінології є наявність греко-латинських афіксів *бі-, суб-, -ер* тощо, за допомогою яких утворюються назви: *біметалічний колір, бінар, сканер, субтрактивний синтез, сканер, тонер* та ін. Іншим надзвичайно продуктивним способом термінотворення в галузі видавничо-поліграфічної справи є складання основ: *авантитул, фарбовідбиток, фарбопрогін, фотоцинкографія, цинкографія, шмуцтитул, шовкографія, штрих-код* та ін. Аналіз таких одиниць також дає змогу виявити перевагу греко-латинських терміноелементів, що пов'язано з тенденцією до інтернаціоналізації наукових знань, характерною для сучасного етапу розвитку науки і техніки. Найпоширенішими є компоненти греко-латинського походження *анти-, мікро-, міні-, супер-, фото-* та інші (*антиква, антисикативи, мікрографія, мікропроцесор, мініатюра, мінімізація, суперобкладинка, фотошаблон* тощо).

Найбільша кількість термінів досліджуваної галузі має складну структуру, тобто являє собою дво-, три- та чотирикомпонентні словосполучення: *авторський аркуш, акліматизація паперу, брошурувальні процеси, авторська друкарська форма, автотипний синтез кольору, боковини з опущеними фасками, брошурувально-палітурні потокові лінії, виведення текстової і графічної інформації, відносна площа растрових елементів* тощо. Наявні також структури з п'ятьма компонентами: *алфавітно-цифровий режим роботи видавничої системи,*

колірний обхват тріади друкарських фарб. Такі терміни-словосполучення виникли в результаті синтаксичного способу термінотворення.

На розбудові сучасної української видавничої термінології позитивно позначається стрімке збільшення кількості україномовних наукових праць, навчальних посібників, довідників з видавничої справи й поліграфії. Сприяють утвердженню видавничої термінології і збірники наукових праць, статей, а також фахова періодика. Опубліковано лексикографічні праці, що фіксують та впорядковують українські видавничі терміни («Українсько-російський та російсько-український словник-довідник з видавничої справи» Е. Огар (2002); «Поліграфія та видавнича справа: Російсько-український тлумачний словник» Б. Дурняка, О. Мельникова, О. Васишин, О. Дячка (2002); «Словник сучасних поліграфічних термінів: книга редактора» В. Шпака (2019); «Лексика комп'ютерних редакційно-видавничих систем. Англо-український словник» (2000) та «Англо-український тлумачний словник редакційно-видавничої і комп'ютерної термінології» (2006) В. Шевченко; «Англо-українсько-російський словник з інформатики, програмування, обчислювальної техніки» (1995) уклад. А. Бартків; «Англо-українсько-російський словник з інформатики та обчислювальної техніки» (1991) та (1995) автор О. Коссак; «Російсько-український словник-довідник з інженерної графіки, дизайну та архітектури» (2001) Є. Антоновича та ін.; «Російсько-український словник найбільш вживаних поліграфічних термінів» (1989), автори В. Буртник, О. Павлова, Т. Стратійчук; «Норми української науково-технічної мови. Тлумачний словник термінів з видавничої, поліграфічної та пакувальної справи» (2006) за колективним авторством П. Таланчука, С.Я. Яреми, Ю. Коровайченко, С.М. Яреми, В. Моргунюка; «Словник-довідник основних видавничих термінів: для практики наукових установ» (2009) упорядник А. Радченко; «Енциклопедія для видавця та журналіста» (2010), автори Ю. Бондар, М. Головатий, М. Сенченко). Потреба у створенні таких словників зумовлена, з одного боку, неухильним розвитком і вдосконаленням самих об'єктів термінотворення – виникненням та впровадженням нових способів друку, підготовки та обробки друкарської продукції, всеохопною комп'ютеризацією технологічних процесів, а з другого – наявністю в обігу численних термінів, які вже застаріли, або змінили свій первісний зміст.

Серед причин необхідності впорядкування понятійного апарату галузі можна назвати і вплив на термінологічну систему поліграфії суміжних наук і галузевих знань. Укладачі словників намагаються відновити активне вживання призабутих українських термінів, повертаючи їх у професійний обіг: *береги сторінки видання, верстання в облямування текстом, одностомове видання, складання* та інші. Українська видавнича термінологія в науковому й виробничо-технічному мовному просторі поступово повертає собі позиції, що були втрачені в другій половині ХХ ст. (Огар, 2002; Перхач, 1997).

За спостереженнями дослідників, українська видавнича термінологія, уживана в текстах сучасної фахової наукової, навчальної й довідкової літератури, відображає зміни, яких зазнала видавничо-поліграфічна галузь на зламі століть: зумовлені реорганізацією видавничо-поліграфічного процесу та його окремих стадій; переорієнтацією видавничої справи на ринкові механізми функціонування; перерозподілом унаслідок динамічної комп'ютеризації основних технологічних операцій між видавничою та поліграфічною сферами; появою видавничих продуктів із видозміненими типологічними ознаками.

Аналізуючи норми вживання видавничо-поліграфічних термінів та їхні граматичні й орфографічні особливості в галузевих тлумачних та орфографічних словниках, а також їхню стабільність використання у фаховій літературі, текстах періодичних видань, дослідники (зокрема М. Медведь) стверджують, що введення нових і відновлення давніх українських термінів та визначень набуло поширення саме наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть.

Досліджуючи новаторчий аспект сучасного стану розвитку української видавничо-поліграфічної термінології, М. Медведь виділяє основні етапи, які спричинили динамічне оновлення фахової термінології: 1 етап – кінець ХІХ–початок ХХ ст.: розгалуження терміносистеми «друкарство» на дві самостійні терміносистеми «поліграфія» та «видавнича справа», ядровим шаром яких залишилися традиційні терміни з часу винайдення книгодрукування; 2 етап – кінець ХХ ст.: модернізація технологічних процесів унаслідок переоснащення видавництв та поліграфічних підприємств, викликана прогресом техніки і технологій, підвищеними вимогами до якості видавничої, друкувальної та пакувальної продукції; 3 етап – початок

XXI ст.: об'єднання терміносистеми «поліграфія» та «видавнича справа» у терміносистему «видавничо-поліграфічне виробництво» унаслідок комп'ютеризації видавничих та поліграфічних процесів та поповнення корпусу видавничих та поліграфічних термінів потужними ін'єкціями в українську мову англізмів. Основними причинами динамічного оновлення видавничо-друкарської термінології, спільними для кожного періоду, М. Медведь визначає науково-технічний розвиток галузі, модернізацію технології видавничого процесу та ін'єкції лексичних запозичень (Медведь, 2019: 74).

Оскільки у своєму дослідженні розглядаємо процес формування термінології видавничої справи і поліграфії впродовж XX – поч. XI ст, вважаємо за доцільне виокремити такі основні етапи становлення термінології як системи зазначеної галузі під дією екстралінгвістичних чинників: 1 етап – початок XX ст. – 30-ті рр. (формування термінології на власнемовній основі); 2 етап – друга половина 30-х – 70-ті рр. (зближення з російською видавничою термінологією), 3 етап – 80-ті – 90-ті рр. (розбудова та поповнення видавничо-поліграфічної термінології різногалузевими термінами); 4 етап – початок XXI ст. (динамічне оновлення видавничо-поліграфічної термінології).

Сучасну українську видавничу термінологію характеризує зовнішньосистемна (загальнонавч. *вікно, коридор*), міжсистемна (математ. *інтерполяція*, архіт. *капітель*, комп'ют. *редактор*) та внутрішньосистемна (*абзац, боковик, хвіст*) полісемія. З огляду на вимогу однозначності терміна в межах окремої терміносистеми особливо важливо уникати останнього з перелічених видів – полісемії всередині самої видавничої термінології.

За кількістю значень помітно переважають двозначні видавничі терміни (*автограф, авторський примірник, автотипія, алігат, аркуш, асюре, ваката, верстання (верстка), видання, геліографюра, гравюра, гранка, декель, дублення, зернистість, колофон, копіювально-розмножувальна машина, копіювання, ксилографія, літера, літографія, марзан, накидка, наклад, натиск, основа, пергамент, приведення, редактор, роздрук, світлочутливість, складання, смуга набору, стопа, термографія, тигель, торшонування, фарбовідбиток, фарбопрогін, фоліо, цинкографія та ін.*), значно менше прикладів функціонування в українській видавничій термінології три- і чотиризначних термінів (*автор, графіка, заголовок, клапан, конструкція палітурних кришок,*

перекос, пробільний елемент, проявник та ін.). В аналізованій терміно-системі домінують полісемічні однослівні одиниці, оскільки значення окремого терміна-словосполучення уточнює кожен із його компонентів. Полісемія видавничих термінів найчастіше спричинена розвитком понять на основі метонімічних та метафоричних перенесень (*біг, вічко, золотий перетин, квадрат, комета, коректура, корінець, коридор, кришка, мідна сорочка, монтаж, оформлення, пиління паперу, пиління фарби, півні, підвал, поля, скління фарб, смуга, спинка, спуск, старіння паперу, стереотип, тверда копія, теплі кольори, травлення, трафік, фіксація, хвостик, холодні кольори та ін.*) (Словник..., 2019). Найважливішим завданням унормування української видавничої термінології на сучасному етапі є чітке розмежування значень полісемічних терміноодиниць усередині терміносистеми за допомогою використання різних дериваційних моделей української мови, що допоможе усунути неоднозначність термінів.

Поширеною в українській видавничій термінології є синонімія. Як відзначають мовознавці, різні типи видавничих термінів-синонімів не лише побутують у сфері усного мовлення, але й закріплені у сфері фіксації – у галузевих термінологічних словниках і стандартах. Найбільше абсолютних синонімів, що представлені парами, у яких один термін питомий, а другий – чужомовного походження: *авантитул – вихідний аркуш; антисикативи – сповільнювачі (висихання фарби); апрош – міжслівний пропуск; блиск – глянець; буквиця – ініціал, виокремлення – акцентація, глоса – ліхтарик; дигітайзер – цифровий перетворювач; екслібрис – книжковий знак; іміджсетер – вивідний пристрій; інтерліньяж – міжрядковий пропуск; контрштамп – матриця; наклад – тираж; примірник – екземпляр; шмуцтитул – додатковий титул та ін.* (Словник..., 2019). Таким чином, можемо спостерігати прояви глобалізаційних процесів, що виводять на перше місце у світовій комунікації мову англійську. Менше синонімічних об'єднань з двох або більше запозичень (абреже (фр.) – екстензо (лат.)) чи власне українських лексем (*прогалина – проміжок*). Поширені в українській видавничій термінології й терміни-варіанти – синоніми, що позначають тотожні поняття (*бінар – бінарний колір; блінт – блінтове тиснення; виворіт – виворітний друк; конгрес – конгресне тиснення та ін.*), поняття, утворені за допомогою різних афіксів (*коректура – коректування*) (Словник..., 2019). Забезпечуючи

унормування й стандартизацію термінів, важливо зважати на чинник усталеності терміна в українській видавничій термінології, адже підвищена активність у термінотворенні, що спостерігається наприкінці XX – на початку XXI ст., призводить до неправомірного введення в ужиток синонімів до вже усталених термінів: *вал-наїзник – мостовий вал; колонтитул – сигнальні слова, курсивний шрифт – писаний шрифт* та ін. Варто надавати перевагу українським термінам, а не чужомовним запозиченням, а також особливу увагу звертати на відповідність термінів нормам сучасної української літературної мови. Водночас не слід поспішати зі стандартизацією одного терміна із низки синонімічних, оскільки це питання найкраще вирішують реальна мовленнєва практика й час (*комп'ютерна графіка – машинна графіка; комп'ютерні шрифти – цифрові шрифти – дигітальні шрифти; літерний друкуючий пристрій – знакодрукуючий пристрій; нахльостування контурів – перекриття контурів* та ін.) (Словник..., 2019).

Не заперечуючи доцільності на сучасному етапі розвитку української термінології подання в довідкових виданнях варіантності одиниць, на думку О. О. Тараненка, слід водночас брати до уваги, що: а) це має бути не правило, а виняток (тільки щодо тих одиниць, до яких в українській мові справді є свої, питоміші синоніми або які виразно виявляють ознаки «чужорідності»); б) це має бути не механічний набір варіантів, зокрема взятий із словників кінця XIX – першої третини XX ст., а відбиття свідомої позиції автора (з обов'язковими і зрозумілими семантичними та стилістичними ремарками); в) у разі, коли прийнятних варіантів є, на думку автора, більше, ніж два, решту варто подати в окремому, довідковому відділі словникової статті (Тараненко, 2007: 30).

Лінгвістичні процеси, що відбуваються у видавничо-поліграфічній термінології: утворення багатокомпонентних термінологічних сполучень, різнотипних скорочених форм, явища синонімії, полісемії, інтернаціоналізації – мають не тільки внутрішню основу, а й екстралінгвальну зумовленість. Аналізуючи вживання видавничо-поліграфічних термінів в галузевих глумачних та орфографічних словниках, їх використання у фаховій літературі, текстах періодичних видань, М. Медведь стверджує, що найактивнішою у цьому процесі є трансформація визначень термінів, пов'язаних зі зміною технологій, адже «активність процесу детермінологізації спричинює

швидке поповнення видавничо-поліграфічної терміносистеми ззовні, а модернізація технологічного процесу випереджає модернізацію спеціальної підмови, що призводить до деструктивних явищ у мові» (Медведь, 2013).

Висновки

Аналіз термінології видавничо-поліграфічної справи демонструє її неоднорідний характер. Видавничо-поліграфічна термінологія є на сьогодні складною сукупністю різногалузевих термінів, репрезентованих відповідними одиницями, та відображає зміни в організації видавничо-поліграфічного процесу і його окремих стадій, переорієнтацію видавничої справи на ринкові механізми функціонування, перерозподіл основних технологічних операцій між видавничою та поліграфічною сферою внаслідок динамічної комп'ютеризації галузі.

У процесі формування термінології видавничої справи і поліграфії впродовж ХХ – поч. ХІ ст. виокремлено чотири основні етапи становлення термінології як системи зазначеної галузі під дією екстралінгвальних чинників: I етап – початок ХХ ст. – 30-ті рр. (формування термінології на власнемовній основі); II етап – друга половина 30-х – 70-ті рр. (зближення з російською видавничою термінологією), III етап – 80-ті – 90-ті рр. (розбудова та поповнення видавничо-поліграфічної термінології різногалузевими термінами); IV етап – початок ХХІ ст. (динамічне оновлення видавничо-поліграфічної термінології). З'ясовано, що спеціальні назви, залучені з інших наукових і технічних галузей, у сфері видавничої справи і поліграфії дістали нове термінологічне значення внаслідок зовнішньосистемної, міжсистемної та внутрішньосистемної полісемії.

Отже, вважаємо, що дослідження й опис особливостей формування та функціонування термінологічного корпусу лексики видавничо-поліграфічної галузі, що сформувалася внаслідок поступового урізноманітнення напрямів пізнання, розширення галузей застосування знань, значного вдосконалення технічної сфери діяльності людства, сприятиме її ефективному використанню в сучасних професійних комунікативних процесах.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Виробничий Термінологічний Бюлетень «Викорінити націоналізм у виробничій термінології»*. (1935). Київ: Видавництво ВУАН. Узятю з <http://eudusa.org/>

NTShOnline/29.pdf. 2. **Дурняк**, Б. В. та ін. (2002). *Поліграфія та видавнича справа: російсько-український тлумачний словник*. Львів: Афіша. 3. **Кочан**, І. (2010). *Словники Івана Шелудька: погляд з позицій XXI століття*. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, 676, 102–106. 4. **Лазановський**, П. П. (2010). *Організація та економіка видавничої справи: навчально-методичний посібник*. Львів: «Магнолія 2006». 5. **Матеріали до української термінології та номенклатури**. Т. XV: *Словник механічної термінології*. Ч. 1: Силові: (проект). (1929). Центральна наукова бібліотека 1) Ви 6405/15; 2) Д.ХХІV. 64/1. Київ: ДВУ. 6. **Медведь**, М. М. (2019). Витоки видавничо-поліграфічної термінології та вплив інноваційних змін видавничо-поліграфічного виробництва на розвиток терміносистеми. *Науковий вісник Ужгородського університету*, 1 (41), 71–76. <http://visnyk-philology.uzhnu.edu.ua/issue/view/11128>. 7. **Медведь**, М. М. (2013). Неотермінологічна взаємодія видавничо-поліграфічної галузі та суміжних з нею галузей науки і техніки. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*, 18, 181–186. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jsrui/handle/lib/1493>. 8. **Муромцева**, О. Г. (2002). Тенденції розвитку словникового складу української літературної мови (кінець 80-х – 90-ті рр.). У *Доповіді та повідомлення IV Міжнародного конгресу Україністів* (с. 22–25). Київ: Пульсари. 9. **Наконечна**, Г. (1999). *Українська науково-технічна термінологія. Історія і сьогодення*. Львів: Кальварія. 10. **Нові слова та значення**. (2008). Київ: Довіра. 11. **Огар**, Е. (2000). Вправне вживання термінів. *Українська мова та література*, 20, 12–14. 12. **Огар**, Е. І. (1996). *Українська друкарська термінологія: формування та функціонування*. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Київ: НАН України; Ін-т української мови. 13. **Огар**, Е. (2002). *Українсько-російський та російсько-український словник-довідник з видавничої справи*. Львів: Палітра друку. 14. **Перхач**, В., & Кінаш, Б. (1997). *Російсько-український науково-технічний словник*. Львів: Палітра друку. 15. **Піддубняк**, В. Г. (2005). *Словник журналіста і видавця*. Херсон: ХМД. 16. **Процик**, М. (2004a). Українські видавничі терміни у словниках 20–30-х років ХХ ст. *Вісник Львівського університету*, 34 (1), 486–491. 17. **Процик**, М. Р. (2006). Сучасна українська видавнича термінологія. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Київ: НАН України; Ін-т української мови. 18. **Процик**, М. Р. (2004b). Українська видавнича термінологія у 30-х роках ХХ століття. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*, 503, 159–162. 19. **Словник сучасних поліграфічних термінів: книга редактора**. (2019). Київ: ДП «Експрес-об’ява». 20. **Тараненко**, О. (2007). Нормативні тенденції в сучасній українській мові і явище варіантності. У *Українська термінологія і сучасність* (с. 25–37). Київ: КНЕУ. 21. **Тимошик**, М. С. (2003). *Історія видавничої справи*. Київ: Наша культура і наука. 22. *Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали* (2005). Київ: Видавничий дім «Киево-Могилянська академія». 23. **Український тлумачний словник видавничо-поліграфічної справи**. (2011). Київ: НТУУ “КПІ”.

REFERENCES

1. **Vyrobnychi Terminolohichni Biuleten «Vykorinyty natsionalizm u vyrobnychii terminolohii»** [Industrial Terminological Bulletin "Eradicate nationalism in industrial terminology"]. (1935). Kyiv: Vydavnytstvo VUAN. Retrieved from: <http://eudusa.org/NTShOnline/29.pdf>. 2. **Durniak**, B. V. ta in. (2002). Polihrafia ta vydavnycha sprava:

rosiisko-ukrainskyi tлумachnyi slovnyk [Polygraphy and publishing: Russian-Ukrainian explanatory dictionary]. Lviv: Afisha. 3. **Kochan**, I. (2010). Slovnyky Ivana Sheludka: pohliad z pozytsii XXI stolittia [Ivan Sheludko's dictionaries: a view from the perspective of the 21st century]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika» – Bulletin of Lviv Polytechnic National University*, 676, 102–106. 4. **Lazanovskyyi**, P. P. (2010). *Orhanizatsiia ta ekonomika vydavnychoi spravy: navchalno-metodychnyi posibnyk [Organization and economics of publishing: educational and methodological manual]*. Lviv: «Mahnoliia 2006». 5. **Materiialy** do ukrainskoi terminolohii ta nomenklatury [Materials for Ukrainian terminology and nomenclature]. T. XV: *Slovnyk mekhanichnoi terminolohii [Dictionary of mechanical terminology]*. Ch. 1: Sylowni: (proiekt). (1929). Tsentralna naukova biblioteka 1) Vy 6405/15; 2) D. XXIV. 64/1. Kyiv: DVU. 6. **Medved**, M. M. (2019). Vytoky vydavnycho-polihrafichnoi terminolohii ta vplyv innovatsiinykh zmin vydavnycho-polihrafichnoho vyrobnytstva na rozvytok terminosystemy [The origins of publishing and printing terminology and the impact of innovative changes in publishing and printing production on the development of the term system]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod University*, 1 (41), 71–76. <http://visnyk-philology.uzhnu.edu.ua/issue/view/11128>. 7. **Medved**, M. M. (2013). Neoterminolohichna vzaïmodiia vydavnycho-polihrafichnoi haluzi ta sumizhnykh z neiu haluzei nauky i tekhniky [Neoterminological interaction of the publishing and printing industry and related fields of science and technology]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho – Scientific Notes of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyyi State Pedagogical University*, 18, 181–186. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/1493>. 8. **Muromtseva**, O. H. (2002). Tendentsii rozvytku slovnykovoho skladu ukrainskoi literaturnoi movy (kinets 80-kh – 90-ti rr.) [Trends in the development of the vocabulary of the Ukrainian literary language (late 1980s – 1990s)]. In *Dopovidi ta povidomlennia IV Mizhnarodnoho konhresu Ukrainistiv – Reports and communications of the IV International Congress of Ukrainianists* (p. 22–25). Kyiv: Pulsary. 9. **Nakonechna**, H. (1999). *Ukrainska naukovo-tekhnichna terminolohiia. Istoriiia i sohoddennia [Ukrainian scientific and technical terminology. History and the present]*. Lviv: Kalvariia. 10. **Novi slova ta znachennia: slovnyk [New words and meanings: dictionary]. (2008). Kyiv: Dovira. 11. **Ohar**, E. (2000). Vpravne vzhывання terminiv [Skillful use of terms]. *Ukrainska mova ta literatura*, 20, 12–14. 12. **Ohar**, E. I. (1996). Ukrainska drukarska terminolohiia: formuvannia ta funktsionuvannia [Ukrainian typographic terminology: formation and functioning]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: NAN Ukrayiny; In-t ukrayinskoyi movy. 13. **Ohar**, E. (2002). *Ukrainsko-rosiiskyyi ta rosiisko-ukrainskyi slovnyk-dovidnyk z vydavnychoi spravy [Ukrainian-Russian and Russian-Ukrainian dictionary-handbook for publishing]*. Lviv: Palitra druku. 14. **Perkhach**, V., & Kinash, B. (1997). *Rosiisko-ukrainskyi naukovo-tekhnichnyi slovnyk [Russian-Ukrainian scientific and technical dictionary]*. Lviv: Palitra druku. 15. **Piddubniak**, V. H. (2005). *Slovnyk zhurnalista i vydavtsia [Dictionary of journalist and publisher]*. Kherson: KhMD. 16. **Protsyk**, M. (2004a). Ukrainski vydavnychi terminy u slovnykakh 20–30-kh rokiv XX st. [Ukrainian publishing terms in dictionaries of the 20s and 30s of the 20th century]. *Visnyk Lvivskoho universytetu – Lviv University Bulletin*, 34(1), 486–491. 17. **Protsyk**, M. R. (2006). Suchasna ukrainska vydavnycha terminolohiia [Modern Ukrainian publishing terminology]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: NAN Ukrayiny; In-t ukrayinskoyi movy. 18. **Protsyk**, M. R. (2004b).**

Ukrainska vydavnycha terminolohiia u 30-kh rokakh XX stolittia [Ukrainian publishing terminology in the 1930s of the 20th century]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika"* – *Bulletin of Lviv Polytechnic National University*, 503, 159–162. 19. **Slovnyk suchasnykh polihrafichnykh terminiv: knyha redaktora** [Dictionary of modern printing terms: editor's book]. (2019). Kyiv: DP «Ekspres-obiava». 20. **Taranenko, O.** (2007). Normatyvni tendentsii v suchasni ukrainskii movi i yavyshe variantnosti [Normative trends in the modern Ukrainian language and the phenomenon of variation]. In *Ukrainska terminolohiia i suchasnist – Ukrainian terminology and modernity* (pp. 25–37). Kyiv: KNEU. 21. **Tymoshyk, M. S.** (2003). Istoriiia vydavnychoi spravy [History of publishing]. Kyiv: Nasha kultura i nauka. 22. **Ukrainska mova u XX storichchi: istoriia lnhvotsydu. Dokumenty i materialy** [The Ukrainian language in the 20th century: the history of linguicide. Documents and materials]. (2005). Kyiv: Vydavnychi dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». 23. **Ukrainskyi tlumachnyi slovnyk vydavnycho-polihrafichnoi spravy** [Ukrainian explanatory dictionary of publishing and printing business]. (2011). Kyiv: NTUU "KPI".

Черемська Ольга Степанівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української філології та історії, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, просп. Науки, 9-А, м. Харків, 61166, Україна

E-mail: olha.cheremska@hneu.net

orcid.org/0000-0002-3360-8421

Olga Cheremska – Doctor of Philological Sciences, Full Professor, Head of the Department of Ukrainian Philology and History, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics. 61166, 9A Nauka Ave., Kharkiv, Ukraine.

Ходарева Ірина Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української філології та історії, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця; просп. Науки, 9А, м. Харків, 61166, Україна

iryna.khodarieva@hneu.net

orcid.org/0000-0002-6280-3429

Iryna Khodarieva – Candidate of Philological Sciences (PhD), Docent, Associate Professor at the Department of Ukrainian Philology and History, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics; 9A Nauka Ave., Kharkiv, 61166, Ukraine

Стаття надійшла до редакції 28 вересня 2024 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Черемська О. С., Ходарева І. М. Етапи формування термінології видавничо-поліграфічної справи (XX – поч. XXI ст.). *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 61. С. 107–123. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.10>

APA: Черемська, О. С., Ходарева, І. М. (2024). Етапи формування термінології видавничо-поліграфічної справи (XX – поч. XXI ст.). *Лінгвістичні дослідження*, 61, 107–123. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2024.61.10>